

РАДОЙ РАЛИН

БОЖИДАР КУНЧЕВ

И отново си мисля за неговата човешка и творческа участ. Но този път съм особено напрегнат. А защо да не кажа, че съм и малко смутен. Защото става дума за старостта, потропала внезапно на една врата, която е била винаги отворена за многобройните превъплъщения на младостта.

Има хора, които не можем да си представим стари. Общуваме с тях от години, знаем кога са дошли на този свят. Те побеляват едва ли не пред очите ни и все пак ни е трудно да признаем изведнъж, че и те са навършили шейсет или седемдесет години. Но жестокостта на календарите е отколешна. Откакто свят светува, човек не може да се пребори с непоколебимата им всевластност. Така и Радой Ралин, пословичен с дръзновеното си иконоборчество, този път ще трябва да отстъпи. Не е за вярване, но календарът е недвусмислен. От онзи 22 април на 1923 вече са изминали шейсет години. Но пък ние сме в правото си да твърдим, че няма да настъпят кой знае какви промени. Защото го познаваме. И защото Радой Ралин с нищо не ни е подсказал, че занапред ще се прости с юношеския си възторг. Цял живот той крачи с него по улиците на София. Този възторг е неговата весела провокация срещу съпротивата на несъвършения човешки свят, който все не иска да стане от един път и по-добър, но и по-нисходятелен към слабостите на простосмъртното човечество. Този възторг, толкова органичен по своята природа, ни дава да разберем и другото. Да разберем, че Радой Ралин няма да се примири никога. Нали той казваше в едно стихотворение, че революцията не може да бъде пенсионирана. И нали поетът се е чувствувал неизменно като „съставна част от своя век“. Приел изключителната отговорност да брани с лирика и сатира свободата на човешкия дух, обречено непривикнал да отстъпва още от времето на ремсовата си младост, той и занапред ще изповядва най-съкровеното си убеждение — „Мълчиш ли, доброволно се заробваш“. Знаем, че и през идващите години ще го спохожда бавната светлина на неговата тъга. Но това е тъгата на влюбен човек, прегърнал скръбта на ближните като своя, защото винаги е усещал у себе си своето единение с чистия порив на другия, на търсещия. Тъкмо по тази причина Радой Ралин не искаше и не можеше да мълчи. Ако на него всичко съществуващо на този свят можеше непрекъснато да му говори и той проникваше без преводач в многобройните тайнства на движението, трябваше ли да прегърне участта на мълчаливия! Изповяданото преди двайсетина години занапред ще бъде негов неотлъчен придружител. Радой Ралин наистина ще остарява „властно, облекчително“, но сетивата му ще бъдат още по-ненаситни. И той пак ще ни говори, дори и да изостави думите. Защото и мълчаливото постигане на природата, на истински значимото у себе си, е също форма на говорене. Но Радой Ралин няма да се откаже никога от думите, от онези само негови думи, които са „далече от стре-

меж към поучения“. С тях поетът ще ни споделя своето постоянно желание да бъде „обикновен като“ дишането. Но иначе той ще бъде и през утрешните дни все така необикновен и все така вътрешно неостаряващ, привидно несериозен, когато трябва, целенасочено предизвикателен, упорит, вярващ, всякакъв! И само няма да бъде в ролята на примирения се. Още през юношеските си години той беше писал: „И всеки непременно е виновен.“ Юношеският му възторг, за който споменах, никога няма да му позволи да се отрече от изстраданото разбиране, че където и да се извършва зло, за него е виновен всеки от нас.

Радой Ралин казва в стихотворението си „Неореалистична элегия“:

Едва по спомените можем
да отчетем какво било е —
живяно или мнимо щастие.
Но споменът е шепя пепел.

Знам, че ветровете на забързаното време са безмилостни и разпиляват пепелта, за да бъде погубено завинаги миналото. Но все ми се струва, че има неща, които остават. Хората си отиват, а паметта на следващите ще извърши необходимото. Тя ще съхрани живияното щастие на онези, чиято младост е преминала в едно необикновено време. . .

Ето ни в онези далечни дни, които Радой Ралин оприличава на „арестанти във вериги“. Те се нижат бавно, насъбрани в себе си скръбта и гнева на младия човек, чиято диреща душа се е опълчила срещу мрака на епохата. Този млад човек се казва Александър Вутимски. Той се казва Иван Пейчев. Той се казва и Александър Геров, и Богомил Райнов, и Валери Петров, и Веселин Ханчев, който пише в „Литературен глас“, че сега повече от всякога хората трябва да живеят като поети, да се борят срещу пошлото и ретроградното. Този млад човек се казва Радой Ралин. Няма да изброявам всички имена.

И тези са достатъчно, за да си представим атмосферата, обкръжението на Радой Ралин. Но задължително ще посоча още две — на Вапцаров и на Цветан Спасов. Първият му подарява с усмивка, издаваща вродената му скромност, стихосбирката си „Моторни песни“. После трагичните обстоятелства го извеждат до студентската квартира на Радой Ралин, за да се укрие от полицията. Вторият го упреква за изреченото в стихотворението му „Пресита“, но това ще бъде упрек на приятел и съидейник. А Радой Ралин, който още тогава вижда тайна „във всяко нещо“ и същевременно се гневи, че в музея рждяса „юнашката тръба“ на Чинтулов, ще търси упорито себе си. И той ще опознае горчивия вкус на съмнението и резигнацията, но важното е, че неговият жребий е хвърлен. Разбираме го от едно ранно стихотворение, където ще прочетем:

Но знай, че на нас ни предстои
една задача трудна и велика:
на тягостния мрак да устоим
и никога със мрака да не свикнем.

Разбираме го и от по-сетнешното поведение на поета. Той издава антифашистки бюлетин за войната против Съветския съюз и участва в акциите на РМС и бонсистите. А малко по-късно отива и на фронта като доброволец. Междувременно, с каквото и да се занимава, каквито и да са неговите вълнения, той се чувства обречен на мисълта за голямата поезия. Някога, в родния Сливен, Радой Ралин е бил „юноша затворен, / очите си загубил в книгите“. Най-добрите му другари са били „Едгар По, Верлен и Хайне“. Скоро ще го спходи и друго щастие. Той е сред първите, които оценяват своевременно стойността на сътвореното от Вутимски и Геров. Радой Ралин се запознава с тях. Те му стават приятели и са негова надежда за по-нататъшното развитие на българската

та поезия. И в още един поет се влюбва младият Ралин, с когото съдбата го свързва сетне в трайно и вдъхновено приятелство. Този поет го грабва с необикновената дълбочина на мисълта и чувството, присъща на стиховете му, с тяхната удивителна словесна простота. На Атанас Далчев той ще посвети едни от най-съкровениите си творби. А снимката на поета е сред малкото неща, които ще видим по стените на Ралиновата квартира. Далчевата поетика оказва силно влияние на цялото поколение, но за Радой Ралин, а също и за Геров личността на големия поет стана и техен постоянен нравствен критерий. За Далчев Александър Геров написа стиховете: „Човешката душа разпната / бе твоят идеал“. И пак за него Радой Ралин казваше:

Поета, който от младеж боготворях,
но не посмях с него да се запозная.
По улиците отдалече го следях,
със завист съзерцавах бедната му стая.

Далече са останали годините на младостта, на това щастливо ремсово време, както го нарича Радой Ралин в по-късната си поезия. Но забравят ли се първите стъпки в изкуството, може ли човек да обърне гръб на своите юношески пориви, на младежкия си идеализъм? Ако за някои все пак беше възможно, за Радой Ралин беше напълно изключено. За него младостта ще остане до последния му дъх като най-свидното, като един неумолим критерий за човешката нравственост. В зрелите си години поетът неведнъж се е връщал към онова паметно време, за да почерпи граждански кураж, а понякога и мънично утеха. Разочарован от срещаните прояви на бездушие, угнетен от поведението на онези, които със своята безнравственост опровергават и себе си, и миналото, Радой Ралин пише в стихотворението „Елегия“:

Ти, време изминато, време чудесно,
сега ни подействуй целебно.
Ний твоето наследство пилеем тъй лесно,
живеем ний никак на дребно.

Най-ранните му творби, основателно включвани в неговите стихосбирки от по-ново време, разкриват убедително поетическото му дарование. Но те са доказателство и за един отрано намерен път. Автентично свидетелство за нагласата на младия Ралин, за тогавашните му идейно-естетически търсения и духовни въжделения, те са показателни и когато говорим за неизменното у Радой Ралин. Иначе казано, тези ранни стихотворения ни срещат с характерното и за поета, какъвто е изобщо в нашите представи. За неговия отколен, пословичен интерес към проблема за човешката личност като една удивително сложна духовност. Вярно, е че до една истински пълноценна интерпретация на противоречивото и заедно с това на същественото, значимото, присъщо на човека от нашето търсещо столетие, Радой Ралин се добра в по-късната си лирика. Тъкмо там ние усетихме неговия талант, извисен повече от всеки друг път. И осезателно, трайно изпитахме мащаба на внушенията, с които са заредени тези негови творби. Тъкмо там се откриха и чудесните резултати на една съзнателно търсена и трайно завоювана по-сетне поетика. С подобно съждение съм далеч от мисълта да разглеждам неговото развитие като съвкупност от различни периоди. Вече намекнах за своеобразното единство на всичко, излязло изпод перото му. Но тук ще наблегна върху очевидното. Независимо от идейните и художествените достойнства на стиховете му от преди Девети септември, както и на творбите му от неговата „Войнишка тетрадка“ например, диапазонът на мисълта и чувствата е много по-широк в лириката му от последните петнайсет-двайсет години. И какво чудно има, след като Радой Ралин, самовзискателен и настоя-

телно търсещ, просто е трябвало да натрупа житейски и творчески опит, за да го видим в написаното от поменатия период по-дълбок и по-оригинален в поетическите си прозрения.

Но да се върнем на споменатата „Войнишка тетрадка“. От какъвто и характер да са различията между нейните стихотворения и поместеното в по-късните му книги „Есенни капини“ и „Хляб и портокали“, има нещо съществено, което ги свързва. Изказано накратко, то е воюващото човеколюбие на поета, неговата непримиримост срещу всичко, което ерозира великия смисъл на живота и на човешкото присъствие в този свят. Човек може да забрави едно или друго от изповяданото в антивоенните стихове на Радой Ралин. Но хуманистичният патос на поместеното във „Войнишка тетрадка“ няма да се изтрие лесно от съзнанието. Същото се отнася и до патоса на сътвореното от Радой Ралин по-сетне. Ако в цитираната книга той казваше „Човек не заслужава да умира“, по-късно в стихотворението му „Жизнено начало“ ще прочетем: „Никога снарядите, куршумите и мините / няма да са повече от семената.“ Преминал „пътищата на войната“ и преживял „най-страшните неща“, в книгата си „Войнишка тетрадка“ поетът говори от името на всички, които са защищавали живота. И винаги ще го защитава. От името на тези, които са били врага с „настървение“, но са останали хора. Ето го особеното в тази стихосбирка: нейният лирически герой е обикновен човек, принуден в името на една справедлива кауза да облече войнишката униформа. Този човек нито за миг няма да забрави своето сърце, изпълнено с любов към простите земни радости и грижи. И сред неспиращия грохот на оръдията то бие силно, за да му напомня за истинското призвание на човека — да живее в мир и братство с другите. Житейски правдоподобен, психологически проникателен, чужд на нравочуението, а въздействащ със силата на „разказаното“, на споделеното, на изповяданото, Радой Ралин постига по съвсем естествен начин необходимата морална, идейна въздейственост. Със завидна простота на словесния изказ, необременен от самоцелни, преследващи нарочния ефект формални решения, стихотворенията му от „Войнишка тетрадка“ и в това отношение имат определено място в по-новата ни поезия. Заедно с написаното на тази тема от Веселин Ханчев, Иван Пейчев и някои други автори сътвореното от Радой Ралин е пример за хуманизма и демократизма на поезията ни, между впрочем традиционни за българската поезия изобщи.

Сега, наведен отново над неговите стихосбирки, проследявайки хронологично създаденото през годините, аз усецам много от творбите му по новому. Човек се променя непрекъснато и това оказва влияние на възприемателния процес. Порасналата ми визискателност е повод за възражения относно някои стихотворения, които съм харесвал преди. И си мисля, че ако зависеше от мен да подготвя ново издание на книгата му „Обстоятелства“ или пък на „Всичко ми говори“, които имат антологичен характер, непременно ще сваля някои от творбите му. И не защото са слаби, а тъй като са в опозиция спрямо написаното от онзи Радой Ралин, който ми е най-близък като поет. А на мен ми е най-скъп малко раздвоеният, съмняващият се, съсредоточено замисленият, непримиримият и съвременен малко умореният Радой Ралин. Ето защо и този път прочетох с истинска наслада много от ранните му стихотворения и особено „Пресита“ и „Моята неврастения“. И пак по тази причина сега не успях да почувствам въздействеността на някои от бригадирските му произведения. Но и сега, както е било винаги когато съм посягал към неговите книги, ме грабнаха неизмислената човешка тъга, тихите му признания, предизвикани от споходилата го самота или чувството за настъпващата старост. И този път почувствах познатото вълнение след прочита на стихотворенията му, посветени на двамата му сина. Несъзнателно прочетох по няколко пъти и стихотворенията му

„Елегия по повод“ и „Гъливер“, и още някои, като „Бодли“, поместено в книгата му „Есенни къпини“.

През целия си досегашен път Радой Ралин е живял с „Тайната да вярваш, да се грижиш“. Именно тази тайна е постоянно измерение на неговото човешко и поетическо сърце. Бих възразил, ако ми рекат, че с годините неговата вяра в доброто е поизстинала, както и това, че неговата отговорност, всичките му грижи, с които се е отнасял към другия човек, вече са по-други. Но опитът и натрупваните огорчения, а кой жив човек не търпи техните невидими въздействия, са успели да произнесат своята дума и пред Радой Ралин. Човекът не е от стомана, неизброими са превратностите, с които ни обсипва животът. Можем ли да съхраним и до най-зрелите си години простодушието на детето? А да не забравяме и за нашето напрегнато време, чиято вискателност става все по-многопосочна и всеобхватна. И по-новите стихотворения на Радой Ралин изтъкват неговия стоицизъм, решителната му ангажираност с реалните проблеми на днешния човек. И те пледират за същото, което утвърждаваха предишните му творби. Но в тях го има сега и новото, което органически се преплита с мотивите в по-раншната му лирика. В стихотворението си „Закъснял порив“ поетът пише: „Аз съм напласен от крушения. / Не искам вече срещи и раздели.“ Другаде той ни споделя: „не ме примамват слънчеви фантастики / и безизходни проблеми“. Подобно е звученето и на стих като „Вече нищо не ми обещава трайно щастие“. Нещо повече. Радой Ралин признава открито, че се чувства добре „със своите крушения“. Как другояче да наречем такива състояния, ако не с лаконично отсеченото — примирение! А пък аз се опитвах да твърдя обратното. И сега ще го направя, защото съм убеден, че Радой Ралин не се е примирил. Нормално е в една по-зряла възраст човек да заживее по-интензивно със самия себе си, да съсредоточи своето внимание върху лъкатушенията на изострената си чувствителност, да се взре с лишена от фалшиви самопредстави проницателност във всичко, което е неговият досегашен ден! И да разбере веднъж-за-винаги, че пътят към истината, към доброто и красивото е дълъг, че окончателното спасение, което ни обещава те, е възможно и да не дочакаме. Нещо подобно трябва да е проумял и Радой Ралин, за да се насочи и към съвсем други обекти. Имам пред вид мъдростта на простите неща от човешкия ни делник, за които е писал неведнъж Александър Геров. И Радой Ралин се устреми с цялото си сърце към тази привидно достъпна красота. Това го разбираме ясно от стихотворението му „Отстояване“:

Спасявай своята обич към звездите,
които винаги стоят пред тебе,
и вкусай преснотата на водите,
и радвай се на всеки мирис хлебен.

Разбираме го и от стиховете, с които изразяваше своето желание да забрави за много неща, а вечер да си ляга с една приятна книга и на сутринта тя да бъде пак при него.

В стихотворението „Късно откритие“ Радой Ралин казва: „Изкуството е непрекъснат свия / пред действителността.“ Мисля си, че така може да гледа на изкуството само човек, разбрал всемогъщието на живота, неговото неизмеримо разнообразие, неговата красива и мъдра непостижимост, която може да бъде разкрита само от най-талантливите, от духовно просветлените. Радой Ралин никога не е афиширал амбицията си да стане пръв сред равните, които се догонват до завладяването на живота с магическите средства на изкуството. Но търпеливо, безкористно и със завидна всеотдайност той служи на изкуството вече толкова десетилетия. Немислими щяха да бъдат неговите сполуки, ако той беше изневерил на изначалния си кураж, с който преди доста години реши да

направи от своето изкуство оръжие в борбата за новия човек. Немислими щяха да бъдат, колкото и силно да беше дарованието му, ако не се съпротивяваше на всичко ретроградно и консервативно, ако душата му на художник и гражданин не притежаваше неизменната си петимност към всичко напредничащо в живота и в изкуството. Той не се отказа от поезията на Далчев и във времена, когато не беше за предпочитане да се изразява адмириращо отношение. Той говореше за джаз и за какво ли не още, когато всяка произнесена мисъл в полза на неприемливото за каноните на едно отречено време се приемаше като еретизъм. Той и сега с чистосърдечност, невинаги застрахована от известни увлечения, е готов да приветствува всичко, което е по-необикновено, стига да го приема като крачка към бъдното. Радой Ралин, удивително самокритичен, когато става дума за собственото му творчество, от душа се радва на чуждия успех — една позабравена вече радост за мнозина литератори. Днес Александър Геров е всепризнат като един от големите ни поети. Но да не забравяме, че във времена, когато малцина го забелязваха, Радой Ралин не пропускаше повод да говори за него. Как да наречем всичко това? Каква нравственост и доблест трябва да има у този човек, за да е способен на такова отношение към хората, към изкуството и неговите създатели! Нека да ми бъде простен патосът, но това не е реверанс към Радой Ралин, защото навършва шейсет години. Изреченото е истина. Ето защо започнах да говоря още в началото за неговия юношески възторг. И колко естествено той сесъчетава с миньорното, характеризиращо доста от късната му поезия. Но нали това миньорно е дошло пак заради обичта му към човека, към живота, към хармоничното и справедливото в човешкото общество. Ако Радой Ралин страда заради бързата преходност на земните дни, прави го не само заради себе си. Ако в стиховете му от поменатия период има носталгия, умора, болка, скептицизъм, то не е, защото поетът е решил да става модерен по свой начин.

Ако почувствуваме, че Радой Ралин е такъв, какъвто на свой ред се опитва да го представя като граждански и творчески морал, лесно ще разберем как в продължение на цял живот той можеше да пише еднакво талантиво и лирика, и сатира. Радой Ралин винаги е знаел, че „Съдържанието на сатирата засяга всички хора, последниците ѝ — само сатириците.“ Но той никога не е мислил за последниците, иначе нямаше да стане ас на съвременната ни сатира. Знам, че след време и някои от чудесните му епиграми, и някои други негови сатирични произведения няма да въздействуват с първоначалната си сила. Но тази сила е била точно такава, ярка, провокираща, предупреждаваща, зашеметяваща, защото критикуваното е била тъжна, продължаваща реалност. Бъдещите читатели на сатирика Радой Ралин ще знаят само от книгите за аномалиите (дай боже да стане така!), против които е била насочена сатирата му. Но остроумието, сатиричната инвенция, специфичното за сатирично-епиграмния му стил пак ще впечатляват, защото фактическите прояви на истинското дарование имат непреходна стойност. Споменете си неговите сборници с епиграми, книгата му с апострофи, която беше нов момент в жанровото развитие на родната ни сатира, тънките му книжки в библиотека „Стършел“, неговите истории за кадровика Теофраст. Споменете си колко пъти сте се смели, макар че със същото основание сте могли и да плачете. Нека и заради това да благодарим на Радой Ралин.

Той беше нарекъл една от хумористично-сатиричните си книжки „Няма начин, Хамлете!“ Тук ще перифразирам заглавието, за да кажа във връзка с неговия юбилей: „Няма начин, Радой Ралин! Годишните станаха шейсет!“ Но какво от това пък? Нали младостта още не е свършила. Хора като Радой Ралин не остаряват.